

Враховуючи наявність конфлікту, сторін, суду, доказового матеріалу та активної процесуальної поведінки, яка реалізується в рамках конституційних засад судочинства, сутність змагальності сторін (в аспекті її конституційного статусу) полягає в процесуальній активності учасників (-а) процесу та суду, яка ґрунтується на конституційних засадах функціонування судової влади та направлена на вирішення судом за рахунок доказового матеріалу конфліктних правовідносин.

З аналізу елементів змагальності, конституційна засада являє собою засновану на розмежуванні доказових повноважень сторін та суду форму побудови судового процесу, в якій за рахунок ініціативності, рівності та диспозитивності гарантується повна реалізація сторонами можливостей щодо збирання доказів та доведення суду їх переконливості,

а процесуальна активність суду є обов'язковою та невід'ємною частиною процесу доказування, носить допоміжний характер, спрямована на врівноважені позицій сторін, встановлення первісних причин виникнення спору, досягнення істини та винесення справедливого правового рішення.

Таким чином, змагальність являє собою первинну, базову засаду судочинства, котра підпорядковується загально правовим основам побудови правової держави та скеровує діяльність інших принципів судового розгляду в напрямі утвердження змагальних елементів судочинства: розмежування повноважень сторін та суду, утвердження їх процесуальної активності по збиранню доказів, забезпечення рівності сторін, свободи в наданні доказів, максимальне наближення до істини за рахунок дій учасників процесу та суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Александров А.С. Диспозитивность в уголовном процессе : дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.09 / А.А. Сергеевич. – Нижний Новгород, 1995.
2. Городовенко В.В. Принципы судебной власти : [монография] / В.В. Городовенко. – Х. : Право, 2012. – 448с.
3. Гурвич М.А. Принципы советского гражданского процессуального права (система и содержание) Советское государство и право / М.А.Гурвич. – 1974. – № 12. – С. 25–26.
4. Даровских С.М. Принцип змагальності в кримінальному процесі Росії і механізм його реалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=105574>.
5. Кириллова Н.П. Конфликтология и состязательность судебного разбирательства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.spho.ru/media/pdf/_original/1/17_kirillova_myisl6pdf.pdf.
6. Лобойко Л.М. Поняття і структура судового (змагального) методу кримінально-процесуального права / Л.М. Лобойко // Вісник Верховного суду України. – 2004. – № 9(49). – С. 39–43.
7. Маркуш М.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : [монографія] / М.А. Маркуш. – Харків : СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. – 208 с.
8. Побегайло Г.Д. Судебные прения в советском уголовном процессе / Г.Д. Побегайло. – М. ВЮЗИ, 1982. – 39 с.
9. Тимченко Г.П. Зміст змагальності у сучасному цивільному процесі / Г.П.Тимченко // Право України. – 2005. – № 5. – С. 111–114.
10. Штефан М.Й. Цивільний процес : [підручник вищих закладів освіти для юрид. спец.] / М. Й Штефан. – К. : Ін Юре, 1997. – 595с.

УДК 342.7

ЗМІСТ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛАХ ПРАВА ДОСТУПУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ДО СЛУЖБИ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ)

HUMAN RIGHTS' CONTENT (ON THE BASIS OF THE UKRAINIAN CITIZEN'S RIGHT TO THE MUNICIPAL SERVICE)

Москальчук К.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права та державного управління
Міжнародного гуманітарного університету*

Стаття присвячена розгляду структури змісту суб'єктивних прав людини на прикладі права доступу громадян України до служби в органах місцевого самоврядування. Уперше в науці вітчизняного конституційного та муніципального права запропоновано виокремлювати два основні підходи до визначення змісту суб'єктивних прав особистості. Перший – описовий (перерахування можливостей, що надає певне право), другий – інтегративний (угруповання можливостей, що надає певне право, з використанням чотиричленної структури: право-користування, право-поведінка, право-вимога і право-претензія).

Ключові слова: право доступу громадян України до служби в органах місцевого самоврядування, права людини, суб'єктивні права, елементи суб'єктивного права, зміст суб'єктивного права.

Статья посвящена анализу структуры содержания субъективных прав человека на примере права доступа граждан Украины к службе в органах местного самоуправления. Впервые в науке отечественного конституционного и муниципального права предложено выделять два основных подхода к определению содержания субъективных прав личности. Первый подход – описательный (перечисление возможностей, предоставляемых определенным правом), второй – интегративный (группировка возможностей, предоставляемых определенным правом, с использованием четырехчленной структуры: право-пользование, право-поведение, право-требование и право-претензия).

Ключевые слова: право доступа граждан Украины к службе в органах местного самоуправления, права человека, субъективные права, элементы субъективного права, содержание субъективного права.

The article is dedicated to the general provisions of the structure of human rights' content (using the materials of the Ukrainian citizens' right to the municipal service). For the first time in the Ukrainian constitutional and municipal law science the author proposes to distinguish two main approaches to the human rights' content: the descriptive approach and the integrative approach. The descriptive approach is just the list of the possibilities the person has, the integrative approach has 4 elements: right to use the benefit, right to behave the certain way, right to demand a benefit, right to argue to get the benefit.

Key words: Ukrainian citizens' right to the municipal service, human rights, subjective rights, elements of the subjective rights, content of subjective rights.

Постановка проблеми. Повернення України на шлях побудови демократичної держави вимагає приділення значної уваги суб'єктивним правам людини. Для того, щоб належним чином закріпити та гарантувати кожне суб'єктивне право, необхідно коректно визначити його поняття, а це неможливо зробити без чіткого уявлення про об'єкт, суб'єктів та зміст цього права. Навряд чи в нормативно-правових актах доцільно вміщувати дефініцію кожного суб'єктивного права, розкривати його зміст тощо. Але відповідні напрацювання вчених можуть значно полегшити нормотворчий процес. У зв'язку з цим вдосконалення знань про структуру змісту суб'єктивного права є важливим науковим завданням.

Стан дослідження. Увагу структурі суб'єктивних прав людини приділяли всі дослідники, які присвятили свої роботи окремим правам людини (праву на освіту, праву на життя тощо) або групам прав людини (наприклад, політичним правам, економічним правам). Зокрема, це такі українські вчені, як В.О. Боняк, О.В. Домбровська, В.В. Іванюшенко, Л.А. Лазаренко, Т.М. Мілова, В.С. Олійник та ін. Однак в їхніх працях, які проаналізовано у статті, розкрито тільки зміст окремого суб'єктивного права, що було в центрі їхньої уваги. Вони майже не пропонують відповідних узагальнень у цій сфері, що досі залишалось невирішеною проблемою.

Мета статті – дослідити загальнотеоретичні положення про структуру змісту суб'єктивних прав людини на прикладі конкретного права, а саме конституційного права доступу громадян України до служби в органах місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Інколи дослідники пропонують розглядати не «зміст», а «структуру» того чи іншого конституційного права людини і громадянина. Так, вивчаючи право на свободу наукової творчості, Т.М. Мілова зазначає, що «структурою конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості є сукупність взаємопов'язаних, взаємозумовлених можливостей людини і громадянина, які покликані забезпечити ефективну реалізацію її потреб у сфері наукової діяльності» [1, с. 8–9]. Однак, на наш погляд, більш коректним є використання терміна «зміст».

Основним аргументом на користь того, щоб вести мову про «зміст», а не про «структуру» того чи іншого конституційного права, є тезаурус теорії права. У цій науці для позначення можливостей використовується саме термін «зміст», а не «структура». Наприклад:

– при розгляді структури норми права виокремлюється диспозиція норми права, яка охоплює зміст прав і обов'язків;

– у структурі правовідносин виокремлюють об'єкт, суб'єктів та зміст правовідносин; правовідносини залежно від змісту класифікують на активні та пасивні;

– при розгляді складу (структури) правопорушення виокремлюють об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону. Об'єктивна сторона розкриває характер і зміст діяння: де і коли воно скоєно, які наслідки викликало, чи перебувають ці наслідки у причинному зв'язку з діянням.

Розглянемо два основні підходи при визначенні змісту суб'єктивних прав: описовий та інтегративний.

Описовий підхід полягає в простому перерахуванні можливостей, які надає те чи інше суб'єктивне право.

Так, досліджуючи конституційне право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля, В. В. Іванюшенко доходить висновку, що «за своїм змістом це право включає такі групи можливостей: по-перше, проживати у навколишньому середовищі, яке відповідає вимогам екологічної безпеки; по-друге, звернутися про сприяння в реалізації права на безпечне довкілля до органів державної влади і місцевого самоврядування, до установ, організацій незалежно від форм власності, до компетенції яких належить вирішення порушених у зверненнях питань; по-третє, вимагати від інших осіб дотримання правил забезпечення безпечного довкілля; по-четверте, у будь-який час звернутися до суду або захистити своє право на безпечне довкілля в інший спосіб, не забороненими законом засобами» [2, с. 6].

Зміст суб'єктивного права не завжди розглядається дослідниками через чотиричленну структуру. Наприклад, досліджуючи конституційне право людини на особисту недоторканість, В. С. Олійник так сформулював зміст цього суб'єктивного права: а) постійне користування людиною особистою недотор-

канністю в межах її правомірної поведінки; б) арешт будь-якої людини на території України та тримання її під вартою можливі тільки при наявності судового рішення, яке має бути винесено на підставах та в порядку, встановленому законом; в) тримання особи під вартою та затримання може мати місце як тимчасовий захід при наявності чітко визначених Конституцією і законами України умов; г) затриманому та заарештованому мають негайно роз'яснити його права; д) за затриманим і заарештованим залишаються всі конституційні права (крім обмежень, передбачених законодавством у місцях тримання під вартою) та право у будь-який час оскаржити обмеження його прав; е) негайне повідомлення родичів затриманого чи заарештованого про його затримання чи арешт; є) кожному незаконно затриманому чи заарештованому має бути відшкодовано за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування спричинену незаконним затриманням чи арештом матеріальну та моральну шкоду» [3, с. 6–7].

Інтегративний підхід (другий підхід до визначення змісту суб'єктивного права людини і громадянина) полягає в системному і послідовному узагальненні можливостей, які надає людині чи громадянину України те чи інше суб'єктивне право, у чотиричленну структуру. Приклади використання інтегративного підходу можна знайти у працях В.О. Боняк, О.В. Домбровської та ін.

Аналізуючи зміст конституційного права на життя, О.В. Домбровська доводить, що воно включає в себе «чотири можливості уповноваженого суб'єкта: правоповедінку, право-вимогу, право-претензію та право-користування. Більш конкретно: по-перше, можливість певної поведінки носія права на життя, тобто уповноважена особа, існуючи у часі і просторі, може самостійно обирати законні засоби, шляхи та способи задоволення своїх потреб, якщо при цьому не порушується право на життя інших осіб; по-друге, можливість вимагати належної поведінки від зобов'язаної сторони, тобто від усіх інших суб'єктів, які оточують носія даного права (гарантії від свавільного позбавлення життя людини, забезпечення максимально безпечних та сприятливих умов, що виключають ризик позбавлення життя тощо); по-третє, можливість звернення до авторитету та сили держави за необхідності захисту порушеного права чи відшкодування збитків при посяганні на життя, а також можливість людини захищати своє життя і здоров'я, життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань; по-четверте, можливість користування таким соціальним благом, як життя, та вільне розпорядження ним, яке можна охарактеризувати як можливість добровільного прийняття особою рішення про поставлення свого життя в небезпечне становище, вільний вибір форм ризику, а також можливість вирішувати питання про припинення життя» [4, с. 6].

Розглядаючи конституційне право людини і громадянина на освіту, В. О. Боняк на підставі аналізу пропозицій вчених сформулювала чотиричленну структуру змісту суб'єктивного права, що представлена: «1. Можливістю певної поведінки уповноваженої сторони правовідносин (право на власні дії), якій кореспондує

необхідність зобов'язаної сторони в особі органів державної влади ... як вчиняти активні дії в інтересах уповноваженої сторони, так і не заважати поведінці останньої щодо самоосвіти чи здобуття певного освітнього рівня. 2. Можливістю уповноваженої сторони правовідносин вимагати належної поведінки від зобов'язаної сторони (право на чужі дії), якій кореспондує необхідність їх зобов'язаної сторони в особі органів державної влади ... відреагувати на зауваження уповноваженої сторони щодо порушення її конституційного права на освіту... 3. Можливістю уповноваженої сторони правовідносин у разі порушення її конституційного права на освіту звертатися за захистом до держави в особі судових і правоохоронних органів (право на захист). Цій можливості кореспондує обов'язок зобов'язаної сторони правовідносин в особі компетентних державних органів вжити заходів щодо відновлення порушеного конституційного права людини і громадянина на освіту та притягнення винних до юридичної відповідальності. ... 4. Можливістю уповноваженої сторони правовідносин в особі носія конституційного права на освіту користуватись відомим соціальним благом. Цій можливості кореспондує необхідність їх зобов'язаної сторони, якою потенційно можуть виступати всі суб'єкти правовідносин, не заважати уповноваженій стороні користуватись відомим соціальним благом» [5, с. 10–11].

Порівняємо позиції В. О. Боняк та О.В. Домбровської. Перша авторка виокремлює право на власні дії, право на чужі дії, право на захист та право-користування. О. В. Домбровська також пропонує чотиричленкову структуру змісту суб'єктивного права (у її дослідженні – конституційного права на життя), але виокремлює право-поведінку, право-вимогу, право-претензію та право-користування. Право-користування в переліку обох дослідниць співпадає. Співпадає також і право-поведінка – тільки В.О. Боняк іменує його «правом на власні дії». «Право на чужі дії» В. О. Боняк за сутністю співпадає із тим, що О.В. Домбровська іменує «право-вимога», а «право на захист» – із «правом-претензією».

Отже, переліки є тотожними. Однак назви, що використала О. В. Домбровська, уявляються більш точними з точки зору відповідності сутності права, про яке йдеться. Адже, наприклад, «право на чужі дії» (В. О. Боняк) за сутністю відповідає «праву-вимозі». Але, якщо розмірковувати виходячи тільки з назви «право на чужі дії», то логічно йому відповідають і «право-вимога», і «право-претензія».

Тим не менш, і О. В. Домбровська, і В. О. Боняк використали у процесі дослідження змісту відповідних суб'єктивних прав не описовий, а інтегративний підхід. Зазначимо також, що між двома підходами існує тісний зв'язок. Справа в тому, що описовий підхід є першим етапом, який проходить кожний дослідник, що використовує другий, інтегративний, підхід. Цей етап є необхідним для того, щоб узагальнити його результати з використанням інтегративного підходу.

Це продемонстрував у своєму дослідженні Л.А. Лазаренко. Розглядаючи суб'єктивне право людини і громадянина на звернення, він формулює, що «елементами змісту конституційного права на звернення

є можливості: а) кожного (як громадянина України, так і особи, що не є громадянином України) з власної волі, усно чи письмово, одноосібно чи в колективі звертатися (чи не звертатися) до органів і посадових осіб Української держави і громадянського суспільства з пропозиціями, зауваженнями, заявами, клопотаннями і скаргами; б) вимагати від зобов'язаних суб'єктів діяти в межах, передбачених Конституцією і законами України, зареєструвати отримане звернення і у визначений термін об'єктивно його розглянути та дати обґрунтовану відповідь по суті звернення; в) користуватися соціальним благом участі в управлінні справами держави і суспільства; впливу на поліпшення діяльності державних органів, їх посадових і службових осіб і суб'єктів громадянського суспільства; реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів; г) при необхідності вимагати відновити своє порушене право на звернення та відшкодувати матеріальні і моральні збитки, завдані порушенням конституційного права людини і громадянина на звернення в Україні» [6, с. 7].

При написанні цього фрагменту використано описовий підхід. А після цього, вдаючись до інтегративного підходу, Л. А. Лазаренко резюмує, що «зміст названого конституційного права включає в себе чотири можливості: а) на власні дії чи бездіяльність щодо письмового чи усного звернення до суб'єктів держави чи громадянського суспільства з пропозиціями, заявами чи скаргами; б) на дії зобов'язаного суб'єкта щодо забезпечення здійснення можливості звертатися до державних і громадянських інституцій; в) користування соціальним благом звернення для вирішення власних інтересів і потреб; г) захистити своє конституційне право на звернення за допомогою компетентних суб'єктів» [6, с. 14–15]. Тобто фактично він послідовно виокремлює право-поведінку, право-вимогу, право-користування та, нарешті, право-претензію.

Зазначимо, що описовий та інтегративний підходи, які застосовуються при дослідженні будь-якого суб'єктивного права, було проаналізовано, узагальнено, класифіковано та запропоновано назви вперше у вітчизняній науці конституційного права і муніципального права.

Розвиваючи тези, висловлені процитованими вище дослідниками, зазначимо, що більш доцільно викладати елементи чотиричленної структури в

іншому порядку (пропозиція висувається вперше): право-користування; право-поведінка; право-вимога; право-претензія.

Розмірковуємо так: первісним у цьому переліку має бути право-користування – адже воно передбачає можливість користуватися тим чи іншим соціальним благом. Саме наявність права-користування вказує на те, що суб'єкт того чи іншого суб'єктивного права, за його бажанням, може реалізувати право-поведінку, право-вимогу та право-претензію.

На другому місці у переліку знаходиться право-поведінка. Усвідомлюючи наявність у себе права-користування, суб'єкт того чи іншого суб'єктивного права приймає рішення реалізувати своє право-поведінку.

І тільки для тих суб'єктів, які, спираючись на наявність у них права-користування, вирішили здійснити належне їм право-поведінку, та тільки у випадку, якщо зобов'язана сторона належним чином і повною мірою не виконала покладені на неї обов'язки, у такого суб'єкта виникає право-вимога (вимагати належної поведінки зобов'язаної сторони). А якщо використання права-вимоги не дало бажаного результату – звернутися за захистом свого суб'єктивного права (право-претензія).

На нашу думку, будь-який суб'єкт того чи іншого суб'єктивного права має право-користування, тому воно має розташовуватися першим у переліку. Далі, на другому місці, має йти право-поведінка: до його використання вдаються лише ті суб'єкти, які вирішили реалізувати належне їм право-користування. І тільки якщо у процесі реалізації виникли проблеми, суб'єкти того чи іншого суб'єктивного права вдаються до права-вимоги. І ще вужче коло осіб, яким не вдалося реалізувати своє суб'єктивне право, переходять до використання права-претензії.

Висновки. Уперше в науці вітчизняного конституційного та муніципального права запропоновано виокремлювати два основні підходи до визначення змісту суб'єктивних прав особистості: описовий (перерахування можливостей, що надає певне право) та інтегративний (угруповання можливостей, що надає певне право, з використанням чотиричленної структури: право-користування, право-поведінка, право-вимога і право-претензія). Перспективи подальших досліджень вбачаються у визначенні змісту окремих суб'єктивних прав за допомогою запропонованих підходів, особливо інтегративного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Мілова Т. М. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12. 00. 02 «Конституційне право; муніципальне право» / Т. М. Мілова. – К., 2008. – 22 с.
2. Іванюшенко В. В. Конституційне право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля та його забезпечення в системі місцевого самоврядування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12. 00. 02 «Конституційне право; муніципальне право» / В. В. Іванюшенко. – К., 2009. – 22 с.
3. Олійник В. С. Конституційне право людини на особисту недоторканність і його забезпечення органами внутрішніх справ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12. 00. 02 «Конституційне право» / В. С. Олійник. – К., 2006. – 20 с.
4. Домбровська О. В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12. 00. 02 «Конституційне право» / О. В. Домбровська. – К., 2006. – 18 с.
5. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12. 00. 02 «Конституційне право» / В. О. Боняк. – К., 2005. – 22 с.
6. Лазаренко Л. А. Конституційне право на звернення людини і громадянина та його забезпечення в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12. 00. 02 «Конституційне право; муніципальне право» / Л. А. Лазаренко. – К., 2010. – 22 с.